

Skäggmesen, en av de stora vasshavens doldisar, är en sentida invandrare såväl till Sverige som till Uppland. Arten kan öka kraftigt i antal under gynnsamma omständigheter. En explosionsartad antalsutveckling av skäggmes i de nederländska poldrarna i mitten på 1960-talet ledde till spridningsvågor över västra och norra Europa. Som en följd observerades den första skäggmesen i Sverige i Skåne 1965. Arten spred sig vidare norrut i landet och kom troligen till Tåkern hösten 1969. I Tåkern med sina stora näringsrika vassar ökade beståndet kraftigt och hösten 1976 skedde en omfattande utflyttning och spridning i Sverige. Då kom också första fyndet i Uppland, en flock sträckte över Svenska Högarna på hög höjd i östlig riktning i början av oktober. Sedan följde fler fynd i Uppland och 1977 konstaterades arten häcka i Vendelsjön. Det omvända gäller också, vid ogynnsamma omständigheter kan arten minska kraftigt i antal. Den är känslig för kalla vintrar, speciellt om det blir isbark på vassfröna så att den inte kommer åt födan. Skäggmesen är också känslig för rejäla vinterbakslog sent på våren om den hunnit ställa om sig från vinterns frödiet till sommarens insektsdiet. Vintern 1979/80 var svår och beståndet i Vendelsjön utplånades! Men skäggmesen kom tillbaka och 1986 blev den troligen på allvar etablerad i Uppland. Paradlokalen för arten är numera Hjälstaviken där den långa spången i vassområdet i söder, WWF-spången, kan ge goda möjligheter att komma i kontakt med arten.

“Tjing,
tjing”

SKÄGGMESEN ÄR NAMNET till trots inte släkt med de egentliga mesarna. *HBW* för den till gruppen papegojnäbbar. Men senare tids genetiska studier visar att skäggmesen bör placeras i en egen familj Panuridae och den är troligen närmast släkt med lärkor. *HBW* beskriver tre raser, *Panurus biarmicus biarmicus* som häckar i Norden, Västeuropa och södra Europa, *P. b. russicus* som häckar i centrala Östeuropa och österut genom Asien till Kina och den mer lokala *P. b. kosswigi* i södra Turkiet och nordvästra Syrien. Den senare är troligen utrotad efter utdikningar. Arten har en väldigt fläckvis förekomst inom

i vassen

skäggmes i Uppland

Skäggmeshona (*Panurus biarmicus*)
födosökande vid WWF-spången,
Hjälstaviken i november 2017.
FOTO: YNGVE HARELAND

sitt utbredningsområde. Den finns framförallt i områden med stora näringsrika vassar.

Skäggmesen lever vintertid i huvudsak på vassfrön och sommartid på en insektsdiet. Den genomgår morfologiska förändringar för att klara dietomställningen. Magen utvecklar hårda plattor på vintern och den fylls med små stenar för att hjälpa till med nedbrytning av frödiet. Till våren åker stenarna ut och några färre lite större stenar sväljs samtidigt som magen blir mindre och mjukare och anpassad till insektsdiet. Skäggmesen har klenare näbb än de egentliga mesarna och klarar inte av att hacka hål på intakta vassrör

som till exempel blåmesen gör. Skäggmesen är en stannfågel men vid stark populationsutveckling sker utflyttning från lokalerna under hösten med så kallad "högflykt". Grupper av skäggmesar tar höjd under ivrigt lockande och drar sedan iväg för att kolonisera nya lokaler, vilket kan ske i alla väderstreck. Skäggmesen kan också gå upp i högflykt, dra runt lite grand och sedan förr eller senare återvända till moderlokalen.

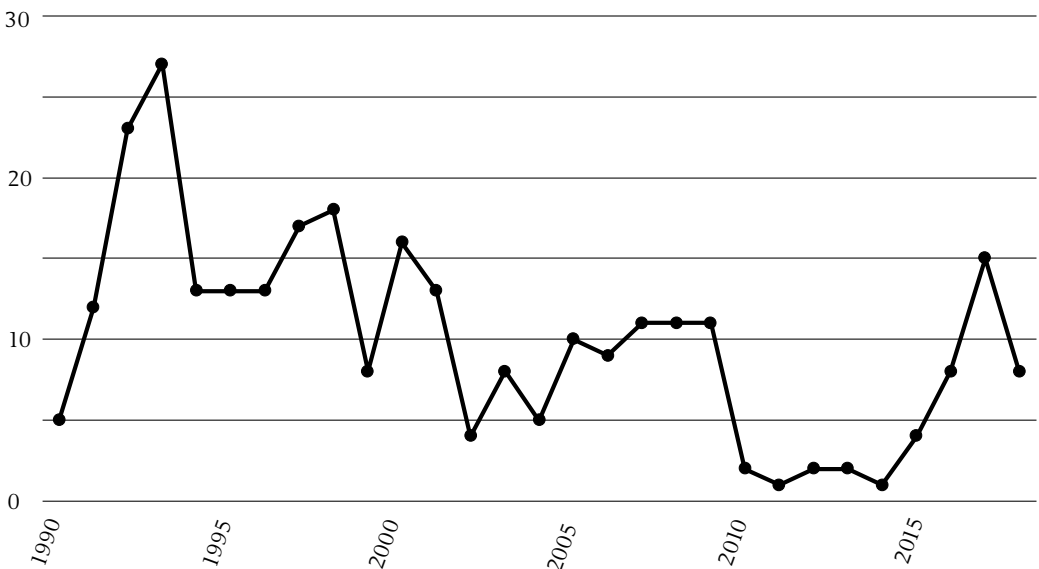
Arten har spridit sig i Europa, men har också i många områden gått fram och tillbaka i antal på grund av känsligheten för stränga vintrar. Skäggmesen kan lägga upp till 4 kul-

lar samma år om sommaren är gynnsam och de första ungarna kan hinna häcka en första gång samma säsong som de föddes. Det gör att det kan bli en väldigt stark antalsutveckling om den har flera bra år på rad. Sedan kan det komma en sträng vinter med isbark på vassens frövippor eller ett sent kraftigt vinterbakslag under våren och populationen slås nästan ut. Viktigt för spridningen i Väst- och Nord-europa har varit två omgångar med mycket stark populationsutveckling i de nederländska poldrarna. Troligen nådde populationen som mest 30 000–55 000 par i Nederländerna och under åren 1965–1968 och 1971–1975 utvandrade massor av skäggmesar. Detta ledde bland annat till den första svenska observationen i Skåne 1965. Året efter konstaterades den första svenska häckningen i Skåne.

Spridningen i Sverige fortsatte och arten nådde troligen Tåkern år 1969. I Tåkern med sina stora näringsrika vassar ökade skäggmesen rejält i antal och 1976 skedde en omfattande utflyttning och arten kom att observeras för första gången i Uppland. I början på oktober detta år sträckte en flock över Svenska Högarna på hög höjd. Flera observationer i Uppland följde samma år och redan 1977, året efter, konstaterades den

första häckningen i Vendelsjön. Dock följde också motgångar och vintern 1979–1980 utplånades det lilla Vendelbeståndet. Under de följande 10 åren är det relativt få observationer i Uppland, vissa år i början av denna period saknas arten helt. Men under 1986 etablerades dock troligen arten på allvar i Uppland och under 1989 tar det fart med flera observationer under våren och även småflockar under hösten. Vårobservationerna kommer framförallt från Hjälstaviken och Vendelsjön. Expansionen fortsatte 1990 med häckningar i Hjälstaviken, Vendelsjön och Sörsjön vid Tämnaaren och möjligen även Garnsviken, Sigtuna och Grystaviken, Veckholm. Totalt observerades arten på minst 29 lokaler i vårt rapportområde detta år och under hösten iaktogs flera flockar med högflykt över Hjälstaviken. Populationen i Hjälstaviken torde varit cirka 1 000 ex denna höst. Uppgången fortsatte och toppade 1993 med 27 skäggmeslokaler under häckningstid och 55 under helåret. 1993 blev ett rekordår vad gäller antalet lokaler med skäggmes i vårt rapportområde.

Vintern 1993–1994 blev dock svår för skäggmesen och under häckningssäsongen 1994 sjönk antalet lokaler där arten observerades.

Antal rapporterade lokaler med skäggmes under häckningstid i Upplands rapportområde 1990–2018.

rades under häckningstid till 13 stycken. Men det skulle bli värre längre fram. Under åren 1995–1998 repade sig arten så sakteliga och nådde 18 lokaler under häckningstid. Vintern 1998–1999 var återigen tuffare för arten och antalet gick ner. Under åren 2000–2009 varierade antalet lokaler med arten under häckningstid i vårt rapportområde med mellan 4 och 16 beroende på hur svåra vintrarna varit. Sedan kom en riktig kräftgång med flera för arten svåra vintrar under perioden 2009–2015 där år 2011 och 2014 blev ett riktiga bottennapp med skäggmес troligen bara häckande i Hjälstaviken.

De senaste årens milda vintrar har återigen gynnat arten och antalet häckningslokaler har ökat till cirka 10 med en liten topp 2017 på 15 troliga lokaler. Troligen gynnar den globala

uppvärmningen arten men det är inte helt givet eftersom besvärande isbark på vassviporna kan bildas under perioder med minusgrader också mildare vintrar liksom hotande vinterbakslag kan ske sent under våren. Arten har än så länge inte lyckats etablera sig stadigt i Sverige norr om Uppland. Skäggmесen varierar som sagts i antal och Fåglarna i Sverige anger populationen i Uppsala län till 50–350 par, medan genomsnittet för hela Sverige sätts till 12 000 par. Vår absolut bästa lokal för att få kontakt med skäggmес är Hjälstaviken där den långa spången i söder, WWF-spången, ger bra möjligheter att få höra det typiska locklätet ”tjing tjing” och med lite tålmod även få se arten.

TEXT: YNGVE HARELAND

Litteratur

Upplands fågelrapport i vår tidskrift *Fåglar i Uppland*

Fredriksson, R. & M. Tjernberg (reds.). 1996. Upplands fåglar – fåglar, människor och landskap genom 300 år. *Fåglar i Uppland*, supplement 2. Uppsala

Cramp, S and Perrins, C M (eds) (1993) The Birds of the Western Palearctic Vol.VII.

HBW: del Hoyo, J., et al. eds (2007) Handbook of the Birds of the World. Vol. 12. Picathartes to Tits and Chickadees.

Lynx Edicions, Barcelona.

Ottosson, U., et al. 2012. Fåglarna I Sverige – antal och förekomst. SOF, Halmstad

Skäggmeshanne (*Panurus biarmicus*) födosökande vid WWF-spången, Hjälstaviken i november 2017.

FOTO YNGVE HARELAND

